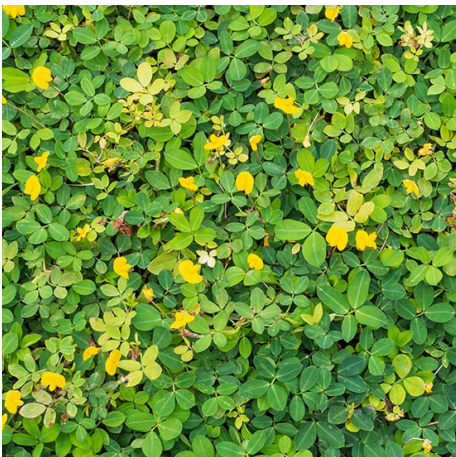

“Changing minds, not the climate”:

culturele oplossingen voor
lokale klimaatadaptatie

Klimaatadaptatie wordt vaak gezien als een technologisch proces van toekomstgerichte innovatie gebaseerd op nieuwe technieken. De Nederlandse Unesco Commissie beschouwt klimaatadaptatie echter vooral als een *menselijke* opgave, waarbij cultuur en een mentaliteitsverandering belangrijke succesfactoren zijn. Vanuit die blik kunnen cultuur, erfgoed en historische kennis beschouwd worden als waardevolle ingrediënten voor lokale klimaatadaptatie-strategieën.¹

Changing minds, not the climate, is het motto van Unesco als het gaat om de aanpak van klimaatuitdagingen. Dit is tevens het vertrekpunt van de visie van de Nederlandse Unesco Commissie ten aanzien van klimaatadaptatie, die in dit paper

uiteen wordt gezet. Lokale en traditionele kennisvormen, ervaringen uit het verleden en het inzetten van cultuur en erfgoed zijn van vitaal belang om deze noodzakelijke verandering in mind set te realiseren en klimaatactie inclusiever én beter sociaal geaccepteerd te maken.

“Changing minds, not the climate”

Het huidige klimaatdiscours is gecentreerd rondom de vraag hoe de opwarming van de aarde tegen kan worden gegaan. Die opwarming leidt onder meer tot zeespiegelstijging en zorgt daarnaast voor extreme hitte, droogte of overstromingen. Voor de oplossing van dergelijke problemen wordt vooral naar de natuurwetenschappen gekeken: hoe kunnen vliegtuigen duurzamer worden? Door welke technologische innovaties houden we droge voeten? Hoe maken we onze energievoorziening CO2 neutraal?

Unesco geeft met het motto *changing minds, not the climate* blijk van een bredere benadering van het klimaatvraagstuk. Is de opwarming van de aarde deels te verklaren door ons bestaande wereldbeeld, onze gangbare manier van denken? Welke

opvatting van natuur vormt bijvoorbeeld de achtergrond van ons economische systeem? Voor Unesco staat het omvormen van ons *denken* centraal in de aanpak van de klimaatcrisis. Wat moet er in dit denken veranderen?

Een crisis van het moderne dualistische denken

In de geschiedenis van de Westerse moderniteit is een dualistische manier van denken van grote invloed geweest. Dualistische onderscheidingen werken door in denkbeelden maar ook in instituties. De beoefening van wetenschap is een belangrijk voorbeeld: lange tijd zijn natuur en cultuur als aparte domeinen beschouwd. De natuur wordt *berekend*, cultuur wordt *begrepen*.

De filosoof René Descartes is een van de belangrijkste denkers van de moderne tijd en van bepalende invloed geweest op het moderne dualistische denken. In zijn zoektocht naar ware kennis kwam hij, na het wantrouwen van zijn zintuigen, uiteindelijk tot de enige zekerheid: ik denk dus ik ben; het

¹ Cultuur wordt hier bedoeld als alles wat de mens voortbrengt en overdraagt, zowel in materiele als immateriële zin. In de context van dit achtergronddocument verwijst ‘cultuur’ voornamelijk naar cultuurhistorische aspecten, en minder naar cultuuruitingen zoals kunst, muziek en theater

bekend geworden *cogito ergo sum*. Tegenover het denkende subject plaatste Descartes de uitgebreidheid. Zo ontstond een onderscheid tussen mens en natuur, tussen subject en object, en tussen denken en uitgebreidheid.

Sinds Descartes is vaak de vraag opgeworpen of deze tweedeling wel recht doet aan de werkelijkheid. Is een subject niet altijd al betrokken op de wereld? De voorstelling die wordt gegeven stelt de mens voor als actor tegenover de natuur als passieve achtergrondstructuur, een decor. De Franse filosoof en wetenschapssocioloog Bruno Latour bekritiseert het natuur-cultuur onderscheid onder meer in zijn recente boek *Waar kunnen we landen?*² Volgens Latour is natuur geen decorstuk, maar bestaat die zelf uit actoren. Ook wijst hij erop dat de aarde geen onuitputtelijke bron is.

Als we dit met de klimaatcrisis in verband brengen, betekent het onder meer dat het antwoord op de klimaatcrisis nooit alleen techniek voortgebracht door de mens kan zijn. Er zijn grenzen aan de technische oplossingen van het 'subject' (de mens). De klimaatcrisis laat de beperktheid zien van een wereldbeeld waarin de mens handelt en de natuur dit lijdzaam ondergaat. Het in stand houden van dit wereldbeeld, staat klimaatadaptatie en duurzame ontwikkeling in de weg.³

Als de natuur geen decorstuk is, dan moet in ons antwoord op een veranderend klimaat met meer actoren rekening worden gehouden dan de mens alleen.

Mētis: naar een intieme omgang met natuur.

Hoe kunnen we natuur anders gaan zien dan alleen iets dat buiten onszelf ligt en dat berekend en naar de hand gezet kan worden? Een mogelijk antwoord is om meer aandacht te geven aan 'intieme' vormen van kennis. Waar wetenschappelijke kennis de natuur vaak objectificeert, uitgaat van algemene wetten en beïnvloeding van bovenaf mogelijk maakt, zijn er lokale vormen van kennis die meer oog hebben voor specifieke omstandigheden. Deze 'intieme' vormen van kennis erkennen dat er meer actoren zijn dan de mens.

² Bruno Latour *Waar kunnen we landen? Politieke oriëntatie in het Nieuwe Klimaatregime* (2018)

³ Thomas Heyd, Nick Brooks *Exploring cultural dimensions of adaptation to climate change* (2009)

⁴ James C. Scott *Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed* (1998)

En juist die lokale kennis kan voor klimaatadaptatie veel betekenen. Het aanpassen aan een veranderend klimaat is niet de opgave van de mens tegenover een passieve en voorspelbare natuur. Het is de opgave van de mens om zich aan lokale omstandigheden aan te passen. De mens die van dichtbij te maken heeft met wateroverlast of droogte, en de concrete gevolgen voor klimaatverandering ervaart. De Amerikaanse politicoloog en antropoloog James C. Scott gebruikt het Griekse begrip *mētis* om die lokale aanpassing aan te duiden.⁴ *Mētis* is te vertalen als wijsheid of schranderheid, maar ook sluwheid, en wordt onder meer gebruikt door Homerus om Odysseus' vermogen te beschrijven om op omstandigheden in te spelen op zijn reis naar Ithaka.

In zijn spraakmakende werk *Seeing like a State* geeft Scott voorbeelden van staten die in de twintigste eeuw vanuit een hoog-moderne ideologie grootschalige schema's van bovenaf oplegden aan bevolkingen. Van de planning van Brasilia tot landbouwcollectivisatie in de Sovjet-Unie, keer op keer laat Scott zien hoe staten die aan de tekentafel geen rekening houden met lokale kennis, praktische ervaring en specifieke omstandigheden, er niet in slagen om succesvol beleid te voeren. In de woorden van Scott behelst deze lokale kennis, die hij duidt als *mētis*: "...a wide array of practical skills and acquired intelligence in responding

to a constantly changing natural and human environment." Een subject-object onderscheid en een wereldbeeld waarin de natuur een decorstuk is, bedreigen dit soort intieme kennisvormen.

Het loslaten van een dualistisch natuur-mens- of natuur-cultuurkader biedt de mogelijkheid om te zien hoe klimaatverandering ingrijpt in de manier waarop we samenleven en vice versa. Deze blik verruimt de mogelijke beleidsoplossingen. Neem bijvoorbeeld een woonwijk waar wateroverlast is. Wanneer erkend wordt dat de mens zijn leefomgeving vormgeeft, maar de leefomgeving de mens juist ook beïnvloedt, wordt er niet alleen gekeken naar een technische oplossing als drainagesystemen, maar wordt het bespreekbaar om in de woonwijk oppervlaktewater te creëren om de wateroverlast aan te pakken. De mens leeft dan mét het water, in plaats van dat hij er tegen vecht.

Cultuurhistorische ervaring

Een belangrijk onderdeel van Scott's concept van *mētis* is ervaring. Het vergt tijd om lokale omstandigheden te kennen. Die historische kennis groeit door de jaren heen en kan niet zomaar geabstraheerd worden naar een algemeen model. Hoewel het huidige, op technologische innovatie gerichte, klimaatdebat soms anders doet vermoeden, is klimaatadaptatie geen nieuw vraagstuk. Het constant aanpassen aan veranderende natuurlijke en klimatologische omstandigheden is onderdeel van het menselijk bestaan. Veel culturen hebben een proces van duizenden jaren klimaatadaptatie doorlopen. De veerkracht om te overleven door middel van aanpassing is sterk geworteld in de cultuur van lokale gemeenschappen. Ze is gebouwd op historische ervaringen en kennis die worden overgedragen in de vorm van cultureel erfgoed, tradities en gebruiken.

Bij klimaatadaptatie is het belangrijk hier oog voor te hebben. Zo is de omgang met water niet nieuw in Nederland - er is eeuwenlange ervaring en kennis opgebouwd. Het is praktische kennis die geen vaste plek in het wetenschappelijk discours heeft verworven, maar die een lokale gemeenschap helpt in de omgang met de leefomgeving. Dit maakt het van groot belang om bij klimaatactie in kaart te brengen welke manieren in het verleden zijn gehanteerd om met het water te leven.

Pluriforme kennis

Om klimaatverandering aan te pakken, hebben wetenschappelijke en technologische kennis dus een aanvulling nodig, waarbij aandacht is voor lokale kennis en ervaring. Wanneer er van wetenschappelijke kennis een claim op objectiviteit en exclusiviteit uitgaat, kan dat tot gevolg hebben dat andere kennisvormen als onvolwaardig worden beschouwd. Pluriformiteit van kennis is van grote waarde bij klimaatadaptatie.⁵

De complexiteit van de klimaatproblematiek vraagt bij uitstek om een pluralistische omgang met kennis. In academische studies is er voornamelijk aandacht voor de rol van cultuur en lokale kennis bij niet-Westerse landen.⁶ Maar lokale en traditionele kennis is niet iets dat alleen van de landen in de 'Global South' is. Ook hier in Nederland moet de waarde van lokale, praktijkgerichte en/of niet-wetenschappelijke kennisvormen, die vaak als cultureel erfgoed of cultuurhistorie verpakt zijn, meer erkend worden,

Lokale kennis, participatie en identiteit

Niet alleen zijn ervaring en ‘intieme’ kennis – historische, lokale en praktische kennis in gebruik en beheer bij lokale gemeenschappen - dus van *inhoudelijke* waarde voor de aanpak van grote maatschappelijke opgaven zoals klimaatadaptatie, ze zijn ook *instrumenteel* in het creëren van draagvlak voor klimaatactie.

De inzet van erfgoed of cultuurhistorie als dragers van ‘intieme’ kennis, kan helpen de betrokkenheid bij klimaatadaptatie van burgers te vergroten, en besluitvorming meer op basis van burgerinspraak vorm te geven. Juist gemeenten, als overheidslaag die het dichtst bij de burger staat, zouden meer gebruik kunnen maken van erfgoed en cultuur voor het vormgeven van klimaatbeleid en de uitvoering daarvan, gebaseerd op participatie. In hun verkenning van de culturele dimensies van klimaatadaptatie wijzen wetenschapsfilosoof Thomas Heyd en klimatoloog Nick Brooks op het belang van deze lokaliteit:⁷ het inzetten van lokale gebruiken, tradities en kennis vergroot het draagvlak voor actie en versterkt de identificatie van burgers met het klimaatvraagstuk. Dit is een noodzakelijke voorwaarde voor de collectieve mentaliteitsverandering die we eerder noemden.

Het actief benutten van erfgoed, cultuurhistorische en lokale kennis is dus zowel van belang om op de specifieke omstandigheden van de omgeving in te spelen als om te zorgen voor een democratisering van beleidsprocessen, waarbij de burger actief betrokken wordt. Een dergelijke inclusieve aanpak leidt tot een sterker maatschappelijk draagvlak voor klimaatactie en betere sociale acceptatie van klimaatoplossingen - die soms ook de nodige offers van burgers vragen – en uiteindelijk tot een succesvollere implementatie van beleid.⁸

⁵ Andrea Déri, Janardhanan Sundaresan *Diverse epistemic traditions in transformative climate change research and adaptation, heritage and legacy* (2015).

⁶ Andreas Neef, Lucy Bengé, Bryan Boruff, Natasha Pauli, Eberhard Weber, Renata Varea *Climate adaptation strategies in Fiji: The role of social norms and cultural values* (2018).

⁷ Thomas Heyd, Nick Brooks *Exploring cultural dimensions of adaptation to climate change* (2009).

⁸ W. Neil Adger, Jon Barnett, Katrina Brown, Nadine Marshall and Karen O'Brien, *Cultural dimensions of climate change impacts and adaptation* (2013).

“Culture-based solutions” voor lokale klimaatadaptatie

De Nederlandse Unesco Commissie pleit ervoor klimaatadaptatie te beschouwen als een *menselijk* proces, dat in een culturele context plaatsvindt, en om een verandering in *mind set* vraagt. In de woorden van Unesco: *change minds, not the climate*. Het gebruik van historische kennis, erfgoed en gebruiken, en de participatie van lokale gemeenschappen moeten meer onderdeel gaan uitmaken van klimaatbeleid en klimaatactie.

In dit achtergrondpaper heeft de Commissie toegelicht dat het hiervoor nodig is om af te stappen van het dualistische wereldbeeld dat gangbaar is voor het moderne Westerse denken: natuur en cultuur zijn geen gescheiden domeinen. Ook is het belangrijk te beseffen dat de omgang van de mens met een veranderend klimaat en het gevecht tegen water of droogte niet iets van vandaag de dag is. De vaak eeuwenlange ervaring en kennis hierover moet beter ontsloten worden voor klimaatactie. Kennis die gebaseerd is op ervaring, op praktische vaardigheden, op vallen en opstaan. Kennis die vergaard is via het voortdurend aanpassen aan een veranderende omgeving en klimaat. Kennis die is opgeslagen in onze tradities, onze cultuur en geschiedenis, onze gebruiken en ons erfgoed.

Hoe kan de Commissie deze zienswijze van een erfgoedinclusieve aanpak voor lokale klimaatadaptatie, die het begrip *mētis* centraal stelt, gebruiken om een bijdrage te leveren aan de klimaatopgave? Deze vraag wordt aan het begin van 2021 uitgewerkt in een meerjarig programma. Enkele doelen zullen zijn:

Inspireer beleidsmakers. Denken vanuit *mētis* - lokaliteit, ervaring en pluriforme kennis - opent een scala aan nieuwe lokale beleidstoepassingen voor het klimaatvraagstuk. Beleid voor klimaatadaptatie dat geworteld is in erfgoed, cultuur en tradities zal tot minder maatschappelijke weerstand leiden en de sociale acceptatie voor klimaatactie verhogen.

Versterk de kennisbasis. De zienswijze van de Commissie, zoals toegelicht in dit achtergrondpaper, is mede ‘evidence-based’ tot stand gekomen met gebruik van vier praktijkvoorbeelden uit ons Koninkrijk, die de meerwaarde van de inzet van erfgoed en cultuur in lokale klimaatactie laten zien. We versterken de kennisbasis met aanvullende praktijkvoorbeelden, en gaan kennisallianties aan met professionals en onderzoekers.

Roep op tot inclusieve klimaatactie. De Commissie roept op om, met hulp van erfgoed en cultuur, klimaatactie inclusiever te maken en dichter bij de burger te brengen. Klimaatadaptatie is niet slechts een opgave van wereldleiders en staatshoofden, maar ook van kleinere (politieke) gemeenschappen zoals gemeenten. De inzet van erfgoed en cultuur kan helpen burgers nauwer te betrekken en zodoende helpt het klimaatactie te 'democratiseren': innovatie wordt niet van bovenaf opgelegd, maar wordt actief vormgegeven door en binnen gemeenschappen.

De Nederlandse Unesco Commissie vraagt aandacht voor de kracht van cultuur, erfgoed en lokale kennisvormen voor het vinden van oplossingen voor klimaatadaptatie. We hebben de ervaringen uit het verleden hard nodig om het klimaatvraagstuk van vandaag en morgen aan te pakken. De menselijke dimensie is daarbij van cruciaal belang.

De Commissie dankt Marcus van Toor voor zijn wezenlijke bijdrage aan dit achtergrondpaper

Bronnen

Adger, W. Neil, Jon Barnett, Katrina Brown, Nadine Marshall and Karen O'Brien, 'Cultural dimensions of climate change impacts and adaptation', *Nature Climate Change*, vol. 3, (2013).

Déri, Andrea, Janardhanan Sundaresan, 'Chapter 5: Diverse epistemic traditions in transformative climate change research and adaptation: Heritage and legacy', in: David Harvey, Jim Perry, *The Future of Heritage as Climates Change: Loss, Adaptation and Creativity*, (Routledge: New York), 2015.

Heyd, Thomas, Nick Brooks, Exploring cultural dimensions of adaptation to climate change, in: W. Neil Adger, Irene Lorenzoni, *Adapting to Climate Change: Thresholds, Values, Governance*, (2009), 279.

Latour, Bruno (vert. Rokus Hofstede), *Waar kunnen we landen? Politieke oriëntatie in het Nieuwe Klimaatregime*, (Octavo Publicaties: Amsterdam), 2018.

Neef, Andreas, Lucy Benge, Bryan Boruff, Natasha Pauli, Eberhard Weber, Renata Varea, 'Climate adaptation strategies in Fiji: The role of social norms and cultural values', *World Development*, vol. 107, (2018), 125-137.

Scott, James C., *Seeing like a state: how certain schemes to improve the human condition have failed*, (Yale University Press: New Haven en Londen), 1998.

Nederlandse Unesco Commissie

Postbus 90520

2509 LM Den Haag

070 - 33 15 484

info@unesco.nl

